

ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ

ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ο θάνατος, τό σφράγισμα τής ζωῆς, είναι ένα φαινόμενο πού άπό τά άρχαιότερα χρόνια κίνησε τό ένδιαιφέρον τού άνθρώπου. Τό θάνατο συνοδεύουν διάφορα έθιμα σχετικά μέ τό λόγο και τήν πράξη. Ή άρχαιολογία δέν έχει τή δυνατότητα νά άσχοληθεί μέ τό πρώτο άπό τά δύο σκέλη, πού άνήκει στή σφαιρά τής έθνολογίας, ένω άντικείμενό της είναι τό δεύτερο σκέλος πού άποτελεί τό όρατό τμῆμα τών ταφικών έθιμων: Διαμόρφωση τού χώρου, τρόπος ταφῆς, έτοιμασία τού νεκροῦ κλπ.

Τά ταφικά έθιμα μαρτυροῦν τή δομή τής κοινωνίας — π.χ. στήν Ινδία, ή έξαφάνιση τού νεκροῦ, τού άπρόσωπου κουφαριοῦ τονίζει τή σημασία τής ζωῆς, ένω οι θαυμιάδες τής Κομαγενῆς, μέ τούς μνημειώδεις τάφους τους, δείχνουν πώς και μετά τό θάνατο κυθερνάν στό χώρο τους. "Άλλη μαρτυρία είναι τά κτερίσματα, άφιερώματα πού τοπιθετοῦνται είτε μέσα είτε έξω άπό τόν τάφο, μέσω τών όποιων ό άρχαιολόγος μελετᾶ τήν οικονομία τής κοινωνίας, τήν δομή της και συχνά τή κοινωνική θέση τού νεκροῦ.

Γιά τή μελέτη τών ταφικών έθιμων, πού κίνησε άπό παλιά τήν περιέργεια τών μελετητών στήν έρευνά τους γιά τήν άνακαλύψη πολιτισμών τού παρελθόντος, τήν άναπαράσταση τού κοινωνικοῦ και πολιτιστικοῦ πλαισίου και τήν έξέταση τής σχέσης τών έθιμων και τών κοινωνικών δομών, λίγες μόνο άρχαιολογικές μαρτυρίες διαθέτουμε, γιά τήν έποχή τού Χαλκού στήν Έλλαδα, γι' αύτό και πολλά έρωτηματα μένουν άναπάντητα.

"Όλγα Πολυχρονοπούλου

Άρχαιολόγος

Άπο την παλαιοιλιθική έποχή, ό δάνθρωπος είχε ήτταλεις το πρόβλημα της ταφής τών συντρόφων του, άντιμετωπίζοντας τις συνέπειες τῆς σφράγεων τῶν σωμάτων: «Αρρώστιες, έπιδημίεις κ.λπ. Έποιησε πότε τούς έδω με βάση στο χώρο πού κατοικούσε, σκάβοντας λάκκους και πότε έδω απ' αύτον.» Σήγα σύγχρονος νό κατασκευάζει ποτε τελεοποιημένους τάφους. Ξεκινώντας από τον άπλω λάκκο έφτιαξε θήκες και κιβωτιόσχημους τάφους και άλλες πολυπλοκότερες μορφές ταφής. Συγχρόνως, την έποχη του Χαλκού, διαφαίνεται μία τάση άπομάρκυρσης τῶν τάφων ἀπό τους οικισμούς καὶ η συγκέντρωση στους, σέ διμάδες, μέσα σέ νεκροταφεία.

Όσος αφόρα τούς τρόπους ταφῆς, ούτε ενταφιασμούς ήταν ποτέ άπλως από την καύση που άπαιτουσε μεγάλη διαδικασία, όπως κόψιμο έχων για την κατασκευή πύρας — κυρίως σε άγαν
μεν περιοχές δημιουργήσαντας ή ανέύρεστη τάση έχων ήταν δύσκολη. Το νεκρό ουνό-
δεναντα στόν τάφο του διάφορα κερι-
σμάτα, ένδεικτά του τρόπου ζωής
των άνθρωπών και της κοινωνικής
τους δομής: Ηγήλια και άλλα αγαγεί,
έργαλεια, άπλα, κοιμητήματα κ.ά.

Τά πρώτα νεκροταφεῖα

΄Η τάση άπομάκρυνσης τών ταφών
άπό τους οικισμούς έμφανιζεται άπο
τη Νεολιθική έποχη. Αποδείξεις για
την ύπαρξη σώμας νεκροταφείων

ύπάρχουν άπό τη Μέση Νεολιθική έποχη (Πλατεία Μαγούλα Ζάρκου) και δύο της "Υστερής Νεολιθικής έποχης" (Σουφλί Μαγούλα και Κεφαλλά). Τα όργανωμένα νεκταροπαιά είναι φαντασίδια στην Πρώιμη έποχη του Χαλκού (Πρωτοελλαδική) στον "Άγιο Κομαρί" Αττικής και στις Κυκλαδές² και γίνονται συνήθεια άπό τη Μέση έποχη του Χαλκού και πέρα.

Τά νεκροταφεία συναντόνται γενικά σε έπιπεδο έδαφος ή έλαφρη έπικλινές, περιβλέπονται συνήθως από έναν περιθώριο και δεν έχουν όρισμένες διαστάσεις. Τό μεγαλύτερο νεκροταφείο που άποκαλύψθηκε μέχρι σημερινού είναι της Ελευσίνας. Συνά, μέσα στο νεκροταφείο, οι τάφοι είναι συγκεντρωμένοι σε 'όμαδες', χωρίς άμως νά έχουν όρισμένο προσανατολισμό.

Τά πιό γνωστά νεκροταφεία της έποχής, στήν ήπειρωτική Ελλάδα, βρίσκονται στόν "Άγιο Κοσμά, Θήβα, Έλευσίνα, Άρχαια Κόρινθο, Λέρνα, Πρόσουμνα, Ζυγούριές, Αθίνη, Μυκῆνες, Ήραιο τού 'Αργους (εἰκ. 1).

Τρόποι ταφῆς

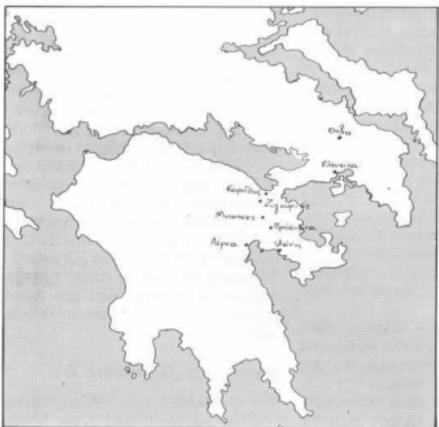
Τόν ἀπλούστερο τρόπο ταφῆς ἀποτελεῖ ὁ ἐνταφιασμός⁴. Οὐκέρδος τοποθετεῖται σε πλάγια στάση (ουνήβια στο δέξιο πλευρό) μέχετα μέλη συνεσταλμένα, καὶ μέχετη κάψη τῶν γονάτων πρό το στήθους.

Σπανιότερα συναντάται σε ὑπτία θέση (τάφοι Κίρρας καὶ Ἐλευσίνας). Ή

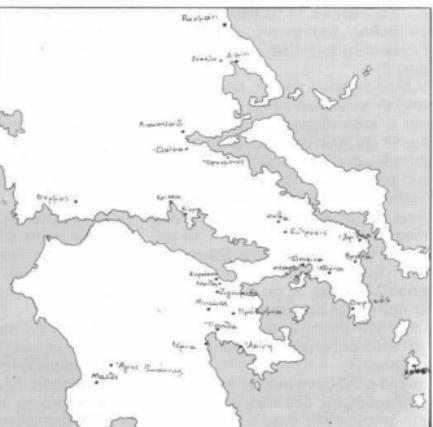
συνεσταλμένη θέση υπήρξε κανόνας, όχι μόνο γιά την "Ελλάδα αλλά γενικότερα γιά τα Βαλκάνια και την Ανατολία. Δέν υπάρχει συγκεκριμένος προσανατολισμός ούτε όμως πρός τη θέση του νεκρού μέσα στόν τάφο ούτε σε σχέση του τάφου με τόν οικισμό.

Οι ταφές της μέσης έποχης τού Χαλκού είναι κατά κανόνα άτομικες. Οι τάφοι ώστιδο με περισσότερους από ένα νεκρούς δεν είναι άγνωστοι⁵. Στούς "Ωρεύοντας" ήταν τάφοι περιείχαν τα δάστα δύο παιδιών που τάφταν σε διαφορετικές περιόδους. "Ένας νεκρός ήταν ποιοθεμένος στη δεξιά πλευρά του τάφου, ένων τα δάστα του άλλου νεκρού είχαν άπωθησε σε μάνικα

Τό ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε στό Ήραίο του Ἀργούς. Τά δόστα, σέ μερικούς τάφους, ήταν θρυμματισμένα ή κατεστραμμένα. Ορισμένοι ἀρχαιολόγοι μίλησαν γιά ἀπούσια σεβασμού πρός τό νεκρό, ἀλλοί πάλι τό εξήγησαν σάν είδικό έθμο πού συνίστατο στό νά θρυμματίζουν τά δόστα τών νεκρών μετά από καιρό (Blegen, Wace). Αλλά πολύ ἀληθοφανῆς μοιάζει η θεωρία πού θέλει ἀφού ταφεῖ ὁ νεκρός καί καταστρέφει τό σῶμά του, σέ περιπτώση δεύτερης ταφῆς, τά δόστα τού προηγουμένου νεκρού νά ἀπωθούνται ἡ καταστρέφονται γιατί τά δόστα, ιώνας, νά μήν είχαν πιά καμιά ἄξια γιά τούς ἀνθρώπους ώρας δέ το ἄτομο, σάν φυσική παρούσια, δέν ὑπήρχε πιά.

1. Θέσεις μεσοελλαδικών νεκροταφείων.

2. Θέσεις μεσοελλαδικών τόφων

3. Είδη τάφων: σχ. 1, λάκκος· σχ. 2, κιβωτιόσχημας τάφος· σχ. 3, θηκη· σχ. 4, ταφή σε πίθο.

4. Θηκη (Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου).

5. Θέσεις μεσοελλαδικών τύμβων.

Τάφοι: Τύποι και παραλλαγές

Όπως άναφέραμε κιόλας ύπαρχουν ποικίλα είδη ταφών, της έποχης πού μᾶς ένδιαφέρει, σε διάφορα μέρη της 'Ελλάδας' (εικ. 2). Ο πολ. κοινός τύπος είναι ο λάκκος: Απλή στρογγυλή ή δρυθογάντια τρύπα που καλύπτεται με χώμα ή με πλάκες, μετά την τοποθέτηση του νεκρού' (εικ. 3, σχ. 1). Τό μήκος ή η διάμετρος του κυμαίνεται συνήθως από 50 έως 90 έκ. Τό πλάτος του άρχειται από 20 έκ. ('Ελευσίνα) και φτάνει τό 1μ. (Θορικός), ένω τό βάθος του φτάνει από 20 έκ. ('Ελευσίνα) έως 1,50 μ. (Άφιδναι, τάφος ΙI).

Άλλος έπιπλος γνωστός τύπος τάφου από τη Νεολιθική έποχή (Κεφαλά) είναι ο κιβωτιόσχημος. Πρόκειται γιά λάκκο, οι πλευρές του όποιου είναι έπενδυμένες με μικρούς τοίχους χωρίς κονιάμα (εικ. 3, σχ. 2).

Άλλος αντιπροσωπευτικός τύπος τάφου της μέσης έποχης του Χαλκού είναι η θηκη. 'Ορθογώνια ή τραπεζοειδής, αποτελείται από δρμες πλάκες ή ώμους πλίνθους και καλύπτεται από πλάκα (εικ. 3, σχ. 3, εικ. 4)¹⁰. Οι τάφοι της Κρίσεως και των Ηθών περιείχαν συνήθως ένα νεκρό μέδεντον συνεσταλμένα τά άκρα πρός το στήθος¹⁰.

Συνχρ. ή διάκριση μεταξύ κιβωτιόσχημου και θηκης δεν είναι σαφής, γιατί συναντούμε και έναν τύπο που συνδύει χαρακτηριστικά και τών δύο..

Τέτοια είναι ή περίπτωση έπιτά τάφων τού νεκροταφείου Έλευσίνας.

'Υπάρχει τέλος και ο λαξευτός τύπος τάφου σε στερεό θράχο. 'Ένας τέτοιος θρέμπηκε στους Ήρωες. Πλάκες φαμμόλιθου χρησίμευαν για κάλυμμα.

Οι ταφικοί τύμβοι

'Ο τύμβος αποτελεί μία ταφική κατασκευή¹¹ με σωφώς καθορισμένα χαρακτηριστικά και κατασκευάζεται κυρίως για νά έπιστημαν τήβεθν είτε ένδος σημαντικού τάφου είτε, πιό συχνά, ένός συνόλου τάφων πού έχουν μεταβαίνει τους σχέσεις οικογενειακού ή κοινωνικού χαρακτήρα¹².

Οι Έλληνες ιστορικοί έδωσαν άκριθή ορισμό στου τύμβου: 'ήτις χώμα περιφοδιμημένον λίθοις' (Πλαυσίας VI, 21,9), δηλαδή, γῆ, χώμα, περιβαλλόμενον από πέτρες.

Στην ήπειρωτική Ελλάδα ό τύπος αύτός της ταφικής κατασκευής έμφανση στην Πρωτοελλαδική έποχή (εικ. 5). Φαίνεται όμως ότι έξαρσαντείται στό τέλος της έποχης του Χαλκού.

Τά ίχνη τών τύμβων, σήμερα, είναι άποσπασματικά λόγω της διάδρωσης που έπαθαν ή της καταστροφής τους ήδη από τήν άρχαιοτάτα¹³.

Αποτελούνται από έναν λεπτό φράχτη από πλάκες ή πέτρες (κρητική), από κέντρο τοποθετούνται οι ταφές

και τό δύο σκεπάζεται από ένα λοφάκι ή πάτο χαλκίκαι και χώμα (εικ. 6).

Οι διαστάσεις τών τύμβων ποικίλουν. Στή νεκρόπολη Η τής Λευκάδας ή διάμετρος τους κυμαίνεται από 2,70 μ. έως 9,60 μ. (εικ. 7).

Διακρίνουμε λοιπόν δύο κατηγορίες, αυτή των μικρών τύμβων με διάμετρο μικρότερη από 7μ., όπως στην Καταράκτη 'Αχαιας, στην 'Αγια Ειρήνη Κέας, και αυτή τών μεγάλων τύμβων με διάμετρο 10-20 μ., όπως στην Άφιδνα.

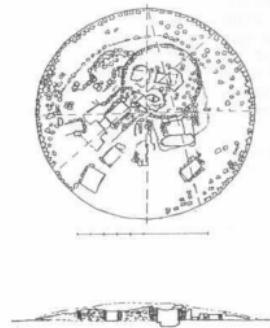
Οι τάφοι που περιέχονται σε τύμβους άνηκουν σε διάφορους τύπους από όποιους ο συνηθέστερος είναι ο πίθος¹⁴ (εικ. 3 σχ. 4, εικ. 8). Ο τρόπος αυτών ταφής συναντάται από τή Νεολιθική έποχή στη Θεσσαλία κυρίως¹⁵ άλλα και σε άλλες περιοχές.

Ταφές σε πίθους στην Κίρρα, Εύτρηση, Άφιδνα, Έλευσίνα, Αθήνα, Θορικό, Λέρνα, Παπούλια Περιοπειρίας, 'Άγιο Ίωάννην.

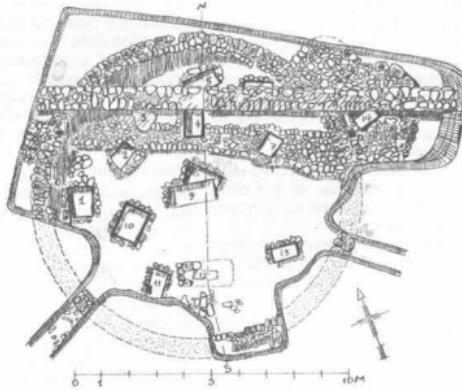
Στην 'Ελλάδα οι πίθοι προορίζονταν για παιδιά, σπανιότερα παρατηρείται και ταφή ένγλικα σε πίθο (Εύτρηση). Οι ταφές του είδους αυτού τοποθετούνται σε τάφους δλων τών τύπων κυρίως όμως σε λάκκους (Κίρρα, Αθήνα).

Μικήνες: Ό Κύκλος Β

Μια παραλλαγή τού τύμβου παρουσιάζεται με τόν Κύκλο Β τών Μυκηνών¹⁶. Βρίσκεται σε άποσταση 120μ.

6. Σχέδιο και τομή του τύμβου I της Βράνας.

7. Σχέδιο του τύμβου S της Λευκάδας. Διακρίνονται οι τάφοι στο έσωτερο του.

περίπου δυτικά της Πύλης τών Λεόντων (εἰκ. 9). Ή έσωτερη διάμετρος είναι 27μ., ό έσωτερικός τοίχος διατρέπεται σ' ένα μήκος 16.25 μ. από τη βόρεια πλευρά, ένων το μέγιστο ύψος είναι 1.20 μ. καί το μέσο πλάτος 1.55 μ.

Ο Κύκλος Β περιεχεί είκοσι τέσσερις τάφους, οι περισσότεροι λάκκοι, ένω μερικοί παρουσιάζουν όψη απλών πορτών. Ο τάφος είναι μερικές φορές σκαμμένος στο μαλακό φυσικό βραχυχώριο καμία έξωτερηκή έπενδυση. Σέ τέσσερις τάφους του κύκλου βρέθηκαν όρθιογνώμεις στήλες από πωρόλιθο ή άσβεστολιθο, στηριγμένες πάνω σε βάση με ειδική ύποδοσύ. Οι στήλες έχουν κατεύθυνση πρός τα δυτικά, άλλα αυτή ή θέση δεν φαίνεται νάντιοτιχεί σε ταφικό θέμα πού θά εύνοούσε μιά ιδιαίτερη κατεύθυνση τόσο στην τοποθέτηση τών τάφων δυσ καί σ' αυτή τών νεκρών.

Λατρεία νεκρών, προβλήματα έρμηνειας

Οι θωμοί, οι στήλες, οι βάθροι άποτελούν για τούς άρχαιολόγους δείγματα μιάς ιδιαίτερης φροντίδας τών άνθρωπων πρός τούς νεκρούς συντρόφους τους.

Στήν «Ασίνη της Ἀργολίδας βρέθηκαν τέσσερις πέτρες πάνω από τάφους. Οι πέτρες αυτές χαρακτηρίστηκαν σάν «ταφικοί θωμοί». Κοντά

τους βρέθηκαν ίχνη στάχτης και άνθρακα. Οι άρχαιολόγοι μίλησαν γιά ίχνη θυσιών. Θά μπορούσαμε δύμας νά λάθουμε συσφάρτη ύπόψη μας τήν άποψη τού Γ. Μυλωνά που μιλάει γιά πυρκαγιά στήν Ασίνη μεταξύ Πρώμητης και Μέσης έποχης του Χαλκού, στην περιοχή που βρέθηκαν οι τάφοι. «Οπως άναφέραμε, ορίσμενοι τάφοι, στους δύο κύκλους των Μυκηνών, έφεραν στήλες πού ίσως τοποθετήθηκαν γιά νά έπιστημαίνεται η θέση τών τάφων, δηλαδή σαν σήμα, όπως οι στήλες των ιστορικών χρόνων.

Άλλο δείγμα «ταφικής λατρείας» είναι ό βόθρος, μικρές στρογγυλές κοιλότητες (είδος μικρών λάκων) μέσα στούς όποιους θρίσκουμε στάχτες, άνθρακα και μικρούς απανθρακωμένους πόρους σταριούς. Στό Δραχμάνι 'Ελατίας ο Σωτηριάδης άνακαλύψε ένα βόθρο κάτω από έναν τύμβο ύψους 3-4 μ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε κοντινή άπόσταση από τό βόθρο μαζί με κτερίσματα. Ένας μεγάλος πίθος δρισκόταν στήν έπιφάνεια τού τύμβου. Οι Blegen και Wace συμπέραναν ότι στό Δραχμάνι έτελείτο λατρεία νεκρών κατά τό Μεσοελλαδική έποχη με προσφορές θυσιών πάνω από τόν τάφο. Άλλα τό έρωτα είναι προφανές: ό βόθρος ήταν καλυμμένος από τόν τύμβο; 'Αν ναι, όπως ύποστηριζει ο Μυλωνάς, τότε η λατρεία είναι άδυνατη. Επιπλέον η παρουσία τού βόθρου δέν

συνεπάγεται άπαραίτητα μία λατρεία πού προϋποθέτει τή συνήθεια τέλεσης θυσιών, προσφορών κλπ. ορισμένες μέρες ή σε όριμενες ευκαρίες στή διάρκεια τού έτους.

Πρόκειται μάλλον γιά κάποια ταφική συνήθεια προϊόν μάιας ιδιαιτερης φροντίδας κατά τήν ταφή.

Όλες αυτές οι ένδειξεις είναι άποσπασματικές. Δέν έχει άποδειχθει, ώς σημερα τουλάχιστον, διν ηπήρχε, λατρεία νεκρών κατά τήν έποχη του Χαλκού. Από την έποχη αυτή δεν γνωρίζουμε ούτε ναούς, ούτε Ιερά ούτε λατρευτικά άγαλματα και ιερούς χώρους.

Η παντελής έλλειψη σχετικών άρχαιολογικών δεδομένων δέν έπιπτε πειναντανέαν έπιστημανικού συμπεράσμα. Θά ήταν, ωστόσο, αυστόν νά έξετάσουμε ένδειξεις «λατρείας τών νεκρών».

Ο ρόλος τών κτερισμάτων

Πρέπει νά τονίσουμε ότι ή παρουσία τών κτερισμάτων στούς τάφους είναι φαινόμενο πού συναντάται σ' όλες τις έποχες καί σ' όλα τά μέρη του κόσμου (Έλλαδα, Βαλκανία, Μικρά Ασία, Ανατολία, Ασία, Αφρική). Πρόκειται λοιπόν γιά παγκόσμιο φαινόμενο πού συνεχίζεται στό χρόνο και στό χώρο.

Στόν έλλαδικό χώρο τά κτερισμάτα κατά τήν έποχη τού Χαλκού είναι

άντικειμενα κοινής χρήσης: Πήλινα άγγεια, έργα λειαία, κοσμήματα. Αντικείμενα συνηθισμένα πού οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν στην καθημερινή τους ζωή. Τα ίδια άκριβών οικισμούς. Δέν ύπάρχει λοιπόν καμία άποδειξη ειδών με καθορισμένο ταφικό χαρακτήρα, διλλά διαπιστώνουμε ότι τά αντικείμενα καθημερινής χρήσης θέτουν μέσα στην τελευταία τους κατοικία, για νά τους συνοδεύουν πιθανώς σε μια μάλι ζωή. Βρέθηκαν έξαλλου και ίχνη τροφών σε τάφους.

Τά όρχαλοιογικά δεδομένα τής έποχής του Χαλκού στην Ελλάδα μάς δειχνουν ότι τά ταφικά αντικείμενα είναι παντού τά ίδια. Είναι βέβαιο ότι τά κτερίσματα άποτελούν ένδεικτικά στοιχεία του έπιπεδου ζωῆς των ανθρώπων γενικά άλλα δέν πρέπει μάραριτά νά συνδέονται με τήν ατομική κατάσταση του κάθε νεκρού.

Τά πήλινα άγγεια, τά άπλα, τά έργα λειαία, τά κοσμήματα θέρεθηκαν σε τάφους τών δύο φύλων δύσιάκριτα, άκομη και σε παϊδικές ταφές.

Δέν μπορούμε έπομενων νά συμπεράνουμε, τουλάχιστον για τήν έποχή του Χαλκού στην Ελλάδα, ότι τά ταφικά κτερίσματα συνδέονται με τήν προσωπική δραστηριότητα του νεκρού¹¹.

Σχετικά μέτα τά κτερίσματα πρέπει νά άναφερθεί τό πρόβλημα πού γεννιέται άπο δρισμένους δρους πού χρησιμοποιούν μερικοί έπιστημονες, όταν χαρακτηρίζουν τά ταφικά αντικείμενα σάν φτωχά, πλούσια ή πολύ πλούσια κ.λ.π. Ένα άπλα τά κριτήρια πού υιοθετήσαν δρισμένοι για νά χαρακτηρίσουν έναν οικισμό σάν πλούσιο ή δχι, στηρίζεται στά κτερίσματα καί

ιδιαίτερα στήν ποιότητα και ποσότητά τους (χρυσός, ασήμι, χαλκός, ήμιπολύτιμες πέτρες κ.λ.π.). Στήν πραγματικότητα δώμας το πρόβλημα δέν είναι τόσο άπλω. Δέν πρέπει νά προχωρούμε σε χαρακτηρισμούς στριψόμενοι σε υπόγραφα κριτήρια, γιατί δέν μπορούμε νά γνωρίζουμε τήν άκριβη σημασία τών ταφικών προσφορών, αντικείμενων και υλικών κατασκευών τους, για τούς άνθρωπους τής έποχής.

Τά «φτωχεία» τών ταφικών άντικειμενών δέν συνεπάγεται χαμηλό έπιπερδο. Η σπανιότητα ή ή απουσία τους σ' ένα τάφο δέν άποδεικνει άναγκαστικά τό βιωτικό έπιπερδο του νεκρού. Επιπλέον, ή συλληπή τάφων, όπα τήν άρχαιότητα κιδας, είναι συνηθισμένο φαινόμενο.

Αυτό πού μπορούμε νά συμπεράνουμε, ή πότα τά μέρη σήμερα δεδομένα, είναι ότι οι άνθρωποι τής έποχης αισθάνονταν τήν άνάγκη νά προσφέρουν στους νεκρούς συντρόφους τους άντικειμένα έπιλεγμένα με κριτήρια πού παραμένουν και θά παραμένουν ίσως για πάντα γάνωστα.

Πάντως, χαρακτηριστικό τών μεσοελλαδικών τάφων είναι η σπανιότητα τών κτερισμάτων. Οι περισσότεροι τάφοι περιείχαν λιγά μόνο άντικειμένα (Κρίσα, Κίρρα) ή και καθόλου (Άγια Μαρίνα, Ωρεοί, Έλευσινα). Τά αντικείμενα πού συνθέτουν τό συνόλο τών κτερισμάτων είναι ώς έπι τό πλείστον άντικειμένα, όπα είπαμε, κοινής χρήσης: Τά πήλινα άγγεια (εικ. 10)¹² έχουν τήν πρώτη θέση, άκολουθων κοσμήματα, έργα λειαία και δηλα. Ή ανέπτρεικα τών όρχαλογικών μας γνωσώνων και τών προθημάτων πού υπάρχουν σα κάποια μάς έμποδισε όμως νά αναπαραστήσουμε άπολυτα τήν κοινωνία. Μόνο μερι-

κές της δύψει μπορούμε νά συνειδητοποιήσουμε, στόν έλλαδικο χώρῳ.

Σημειώσεις

1. Στήν Έλευσίνα, για παράδειγμα, άνακαλύφθηκε μεγάλος άριθμός μεσοελλαδικών τάφων μέσω στόν οικισμό, έπειτα από τό νεκροταφείο που βρίσκεται στή δύρεια πλευρά τής ήκοπόλης κοντά στό δρόμο πρός τη Μέγαρα.

2. Σύρος, Πάρος, Αντίπαρος, Αμοργός.

3. Στήν περιοχή του «Ηραίου τό νεκροταφείο άποτελείται από έπιτα δύο μάζες τάφων.

4. Μία περίπτωση κανύβας έπισημανθήσει στή Λευκούδα από τό Dörfler.

5. Πώι συνηθισμένη είναι η περιπτώση ταφής δύο νεκρών, (Όρχομενός: τάφο 3, Ι. Ήθια τάφο 13, 15, Ωρεοί, Αθήνα). Ιδιαίτερα δέν έπρεπε δύμας νά έβεσται σε περιπτώση ένός τάφου στους Ωρεούς.

6. Τάφοι άνακαλύφθηκαν στής παρακάτι περιοχής: Λιανοκλάδι, Θέρμη, Λιβανάτες, Ελάτεια, Άγια Μαρίνα, Κρίσα, Καστρούλι, Κίρρα, Πύργο, Άγιο Ιωάννη, Όρχομενό, Χάλια, Στροφίκι, Λικέρι, Θήρα, Εύηρητη, Ζρεούς, Αφίδνα, Έλευσίνα, Μέγαρα, Αθήνα, Βραρώνια, Θωρικό, Ασίνη, Καράκοπη, Συγγούριες κ.ά.

7. Στήν ήτερωποτή Έλλαδα στή τύπο αυτός συντάντηται στήν Κίρρα, Όρχομενό, Αριθνά, Έλευσίνα, Θωρικό, Θέρμη, Λιβανάτες, Ελάτεια, Άγια Μαρίνα, Κρίσα, Καστρούλι, Κίρρα, Πύργο, Άγιο Ιωάννη, Όρχομενό, Χάλια, Στροφίκι, Λικέρι, Θήρα, Εύηρητη, Ζρεούς, Αφίδνα, Έλευσίνα, Μέγαρα, Αθήνα, Βραρώνια, Θωρικό, Ασίνη, Καράκοπη, Συγγούριες κ.ά.

8. Στήν ήτερωποτή Έλλαδα στή τύπο αυτός συντάντηται στήν Κίρρα, Όρχομενό, Αριθνά, Έλευσίνα, Θωρικό, Θέρμη, Λιβανάτες, Ελάτεια, Άγια Μαρίνα, Κρίσα, Καστρούλι, Κίρρα, Πύργο, Άγιο Ιωάννη, Όρχομενό, Χάλια, Στροφίκι, Λικέρι, Θήρα, Εύηρητη, Ζρεούς, Αφίδνα, Έλευσίνα, Μέγαρα, Αθήνα, Βραρώνια, Θωρικό, Ασίνη, Καράκοπη, Συγγούριες κ.ά.

9. Στήν Κοίσσα, δύμας και στή νεκροταφείο τής Θήρας, δλοι οι τάφοι που άνακαλύφθηκαν είναι θήκες. Στή Θήρα, οι θήκες καλύπτονται με μία δύο πλάκες, οι δέ διαστάσεις τους έχουν μέχρι 2.93x1.15, και βάθος 1.20 μ.

10. Ο τάφος 13 δύμας περιείχε γυναίκα άγκαλισμάτων και στό τάφος 15 μήτρα και δρέφος. Από τάφους δλοι περιείχαν κτερίσματα, πέτρες, θήκες και άλλα περιείχαν κτερίσματα, πέτρες, θήκες και άλλα δέν περιείχαν κανένα άντικειμένο.

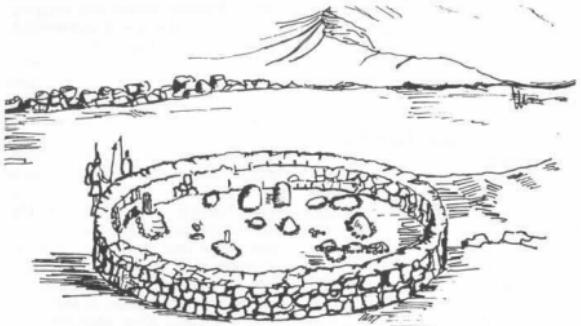
11. Ο τύμβος μπορεί νά θεωρηθεί είναι άντιτοιχο τών νεκροταφείων λόγω τών κοινών χαρακτηριστικών, όπας ή μπαρη πολλών τάφων στό έσωτερο που την περιβόλου.

12. Οριαζόντοι δραχαιλόγοι υπέβασαν όπα τό τύμβος είναι ο τάφος ένός ήρωα ή τοπικού ήγετη. Δέν υπάρχει δώμας καμία απόδειξη πού νά ένισχε στήν άποψη αυτή.

13. Στήν Στένη τής Λευκάδας άνακαλύφθηκε

8. Ταφικός πίθος (Αρχαιολ. Μουσείο Βόλου).

9. Αναπαράσταση του Κύκλου Β τών Μυκηνών (Γ. Μυλωνάς).

10. Τύποι καὶ μορφές τῆς μεσοελλαδικής κεραμεικής, σχ. 1, μινυακά, σχ. 2, ἀμαυρόχρωμα.

όλοκληρη νεκροταφεία από τύμβους. Τύμβοι ύπαρχουν έποισης στην Ἀλάβια, Βακάνια, Βερεία «Ἐλάδα ἀλλὰ συναντώνται κυρίως στην κεντρική και νότια Ἐλάδα».

14. Περίπτωτα Λευκάδας, «Αιφινῶν καὶ Ἄγιου Ιωάννη Μεσσηνίας».

15. Πλατεία Μαγούλα Ζάρκου, Σουφλί Μαγούλα, Ραχύμανα, Κεφάλα.

Στήν Ανατολία και τη Συρία ἀπό την Πρώιμη ἐποχή του Χαλκοῦ ο πίθος ἀποτελεῖ τὸν κύριο τρόπο ταφῆς;

16. Οι λακκοειδεῖς τάφοι τῶν Μικηνῶν μποροῦν να καταγραφοῦν στη μακρά παράδοση τῶν τιμίων. Θα ήταν ίσως πορεικούνδυνεμένα να μιλήσουμε για μια ἔξτηλη τὸν μεν προς τοὺς δέ, δὲλλα οι τυμβοὶ ἔμφαντον στὸ τέλος τῆς ἐποχῆς του Χαλκοῦ. Είναι λοιπόν πιθανό νό διόπικον μα κάποια ἐπίδραση τόσο στὸν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διόπικον τοῦτο στὸ λειτουργικό τομέα;

17. Αλλά μια θεωρία ποὺ δύως δέν είναι ικανοποιητικὴ θελεῖ τα ποικιλά αντικείμενα ἀπόδειξη τῆς καθημερινῆς ἀπασχόλησης τοῦ κάθε ἀτόμου, για παρόδειγμα, ὅπλα στὸν τάφο τοῦ κυνη-

γοῦ ἢ τοῦ πολεμιστοῦ, ἐργαλεία στὸν τάφο τοῦ τεχνίτη κατὰ.

18. Τὰ πληνά ἄγγεια ἀνήκουν σε δύο ὀμάδες κεραμεική, στην μινυακή και στὴν μαυρόχρωμη. «Τὰ μινυακά ἐμφανίστηκε στὴν Ἐλάδα στὸ τέλος τῆς Πρωτοελλαδικῆς ΙΙ. Χωρὶς καμια διάκοσμη, ἔχει συνήθως γκιζέ μεταλλικό χρώμα. Συναντάται σε τρεις παραλλαγές: μαύρη (γνωστή σαν ὄργεια) κόκκινη και κίτρινη. Οι γνώμες διδαστανται δύον ὄφορά τὴν προέλευσην. «Ἄλλοι προτείνουν τὴν Ανατολία, τη Μικρὰ Ασία, ἀλλοὶ τη δύορεις χώρες και τα Βακάνια. Άλλο φανερώνεται πιθανόν να ἐμφανίστηκε ὃν εἰσετερείται ἔξτηλη τὴν μονορύμητη ημερωτική κεραμεική. Οι απαρχῆς της πρέπει να ἀναπτύχθουν στὴν κεντρική και νότια Ἐλάδα στὸ τέλος τῆς τρίτης χιλιετρίδος»;

«Τὰ μαυρόχρωμα κεραμεική, ἔποισης κοινή στὴν ημερωτική Ἐλάδα, και στὶς Κυκλαδίδες συναντάται περισσότερο στη Μικρὰ Ασία. Στὴν ἐπώρεια φέρεται διάσκοψμη συνήθως μὲ γεωμετρικά σχέδια και θέματα ἀπό τὸ φυτικό και ζωικό κόμμα.

Βιβλιογραφία

BLACKBURN E T., Middle Helladic Graves and Burial Customs with Special Reference to Lerna in Argolid. Dissertation. University of Cincinnati. Cincinnati 1970.

BLEGEN C W - WACE A J.B., «Middle Helladic Tombs- Symbols Osloenses 9, 1930, σ. 28-37.

CASKEY J.L., «Greece and the Aegean in the Middle Bronze Age». Cambridge Ancient History. 1966.

CAVANAGH G., Attic Burial Customs from 2000-700 B.C. London 1977.

DIETZ S., «A Bronze Age Tumulus Cemetery in Assine Southern Greece». Archeology 28, 1975, σ. 157-163.

HOWELL R.J. «The Origins of the Middle Helladic Culture» in CROSSLAND R A, BIRCHALL A. Bronze Age Migrations in the Aegean. Göteborg 1977, σ. 73-106.

LEROI-GOURHAN A. Les religions de la préhistoire. PUF. Paris 1964.

MYLONAS G., «The Cult of the Dead in Helladic Times», in MYLONAS G.E. (Ed.) Studies presented to David M. Robinson. I. σ. 64-105. ΜΥΛΩΝΑΣ Γ., «Τὰ ταριχά ἔμμα στὴν Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ», EEE 7, 1976, σ. 291-355.

PELON O. Tholoi, tumuli et cercles funéraires. Boccard. Paris 1976.

VERMEULE E. Greece in the Bronze Age. Chicago - London 1964.

ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Ε., «Τάροι και ταριχά έμμα της Μεσοελλαδικής ἐποχῆς», Χαροπήριον εἰς Α.Κ. Ορλάνδον Τόμ. Δ'. Αθήνα 1964, (Βιβλιοθήκη της Ἑν Ἀθηναῖς Αρχαιολογικῆς Εταιρείας ἀρ. 54) σ. 280-294.

Burial Customs in Continental Greece in the Mid-Bronze Age

O.Polychronopoulou

Death and burial are framed by various customs expressed via speech and action. Archaeology deals with the visual segment of burial customs: formation of the site, mode of burial preparation of the dead, etc. The burial customs used in a society witness its structure. Since however, the relevant testimonies from the Bronze Age are scarce, the unanswered questions are many. Man since early times had faced the problem of the burial of his companions, urgent due both to the deterioration of the human body and its natural consequences, that is illnesses, epidemics, etc. At first he dug pits, while later he prepared better constructions. During the Bronze Age there is a clear tendency for locating the tombs away from the settlements and gathering them in a cemetery. Rare proofs for the existence of cemeteries date from the Mid - Neolithic period, while organized cemeteries appear from the Bronze Age onwards. During this period the tombs are mainly placed in a foetal position and the graves range from the common pit to the box-shaped grave and the theka. The graves are often marked with artificial low hills forming tombs. The burial offerings accompanying the dead man signify his way of life and the society he belonged to and consist mainly of objects of everyday use, identical with those excavated in the nearby settlements.